

Az elhagyott álló
belső vár délkeletről
(Fotó: Szabó Tibor)

Seres István

Borosjenő az erdélyi fejedelmek uralkodása idején

Történetírásunk a 17. századi Erdély és a Partium egyik legfontosabb erődítményeként tartja számon Borosjenőt. Ennek ellenére a nagy múltú vár történetének mindössze alig néhány esztendei szakasza, Haller Gábor főkapitánysága (1651–1657) van feldolgozva Szabó András Péter tollából (Haller Gábor – egy 17. századi erdélyi arisztokrata életpályája), akinek külön köszönettel tartozom a kéziratban levő kitűnő monográfia hasznosításáért!

Jenőt, mint királyi várat először 1295-ben említik, „castri Jeneu” néven. A 14. században a Losonczi család tulajdonába került, 1387-ben pl. Losonczi István szörényi bán innen keltezte egyik levelét. Miután Albert király kudarcba fúlt törökellenes

hadjáratát követően, 1438-ban szerb menekültek telepedtek le a városban, Borosjenő története összefonódott a magyarországi szerbek történetével is. Német helyőrséggel megerősített várát 1565-ben János Zsigmond ostrommal bevette, de Schwendi Lázár, I. Miksa hadvezére még ugyanabban az évben visszafoglalta. Alig egy évre rá, Gyula elestét követően az őrsége által pusztán hagyott jenői vár is török kézre került, és csak 1595. október 23-án foglalta vissza Borbély György. Ezzel kezdetét vette Borosjenő történetének talán legizgalmasabb fejezete, a vár „végbeliségé”-nek 1658-ig tartó időszak, mely korszak alatt valóságos katonadinasztiák jöttek létre, mint a Borosjenei Szentandrassy család, amelynek György nevű tagja a várőrség lovas hadnagya volt, és régi nemességüket Bocskai István fejedelem is megerősítette. Az 1650-es évekre a Szentandrassyak már szép számú birtokkal rendelkeztek Arad, Zaránd és Békés vármegyék területén. Karddal szerezték nemességüket a Purkerczi Lázároknak, de Borosjenei előnévvel kapott nemességet 1651-ben a nógrádi eredetű Kádár család is, melynek István nevű tagja, a népballadákban ismert „Kádár Vitéz” 1658. szeptember 23-án Berettyóújfalunál esett el a túlerőben levő tatár sereg elleni harcban.

Lippa várának kényszerű török kézre adása (1616) után Borosjenő a térség legfontosabb várává lépett elő, mivel rajta keresztül vezetett az út a Maros vonalától Nagyvárad felé. Jenőnek gyakorlatilag

Borosjenő várát a Fehér-
Körös mellé építették

Várad egyedüli bástyájaként kellett szembenéznie a teljesen török kézen levő Maros-menti védelmi vonallal, valamint az ugyancsak török helyőrséggel rendelkező Világos és Gyula váraival. Jenő és Lippa hovatartozása a fejedelemség és az Oszmán Birodalom diplomáciai kapcsolatának egyik kulcskérdése volt, mivel a török folyamatosan a két vár átadását követelte Erdély régi státuszának visszaállításáért, illetve az aktuális fejedelmek elismeréséért. Ez végül csak Lippa esetében történt meg, s annak átadását követően a Maros-menti vár zömmel szerb („rác”) etnikumú katonasága is Jenőben kapott helyet. A várba egyre nagyobb számban húzódott be a környékbeli (Arad, Zaránd és Bihar vármegyei) nemesesség és iparosság is. Addigra már a jenei református lelkészek lettek a zarándi esperesek, 1616 után pedig a lippai szerb ortodox püspökség is ide tette át a székhelyét. Az itt székelő Isaiás Deakovich ortodox püspök 1700 körül egyenesen „Jenopolitanus Eppas”-nak hívatta magát.

A mindenkori jenei főkapitány egyúttal többnyire Zaránd vármegye főispáni posztját is betöltötte, miként a vármegye alispánja is többnyire az itteni vicekapitányok, illetve várnagyok közül került ki. A 17. század elején hosszú időn keresztül Petneházy István volt Borosjenő főkapitánya, őt 1620-ban Gálffy György követte. Ezt követően a híres hajdúvezér, Bornemisza Pál, majd pedig Köröstarcsai Weér György állt a vár élén. Weér Györgyöt Gyulai Ferenc dévai kapitány követte, de Jármay Ferenc váradi kapitány hirtelen halála (1651. február 4.) miatt őt II. Rákóczi György azon frissiben kinevezte Nagyvárad élére. Jenőbe Hallerközi Haller Gábor (1651–1657) érkezett, akit 1652. április 30-án a fejedelem Zaránd vármegye főispánjává is megnevezte.

A várőrség létszáma változó volt, mivel hadakozás idején jócskán megsaporodott a katonák száma. 1591-ben egy 400 fős török őrség őrizte a várat, visszafoglalása után pedig aránylag nagyszámú keresztény katonaság került ide. 1598-ban 350 lovas és 300 gyalogost az erdélyi kincstárból fizettek, összesen 228 lovas és 200 gyalogost pedig a váradi zsoldmester fizetett ki. Egy 1623. március 2-i mustrajegyzék szerint a várban Gálffy György fő- és Zöldi Demeter vicekapitány parancsnoksága alatt (a jegyzővel és a prédikátorral együtt) összesen 99 lovas, Nagy Sándor hadnagy keze alatt pedig 117 darabont, azaz gyalogos hajdú volt. Az 1657-es lustra 512 lóval 412 lovas, illetve 156 gyalogos (ezen belül 55 bástyás, 73 kapuőr és 28 szigeti szabad gyalog) katonát sorol fel név szerint, tehát az őrség min. 568 főt számlált. A hajdúkéhoz hasonló jogállású „szigeti szabad legények” listája azonban ennél lényegesen magasabb lehetett. A lovasok közül mintegy 20 főt állandó jelleggel a Zaránd vármegyei birtokosok állítottak ki.

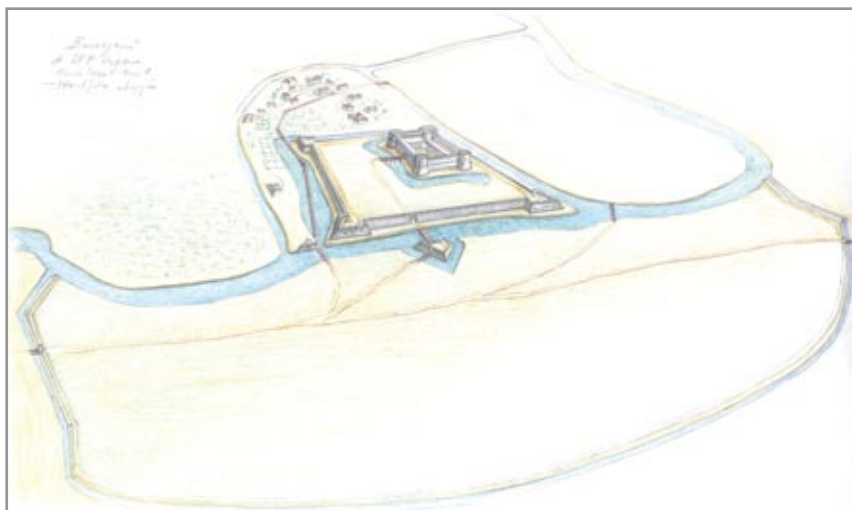
A vár erősítését egyébként a zarándi nemesesség végezte, és Haller Gábor fokozatosan kőbe építette át a palánkvárat, a jenei szigetbe pedig jövevény katonákat telepített. Rákóczi György 1652-ben a hajdúkera emlékeztető jogokat adott a „sziget”-be telepített jövevény katonáknak. Jellemző, hogy a várőrség 1657-ből fennmaradt névszerinti összeírásában feltűnően sok szerb névvel találkozunk, akik az 1616-ban ideköltözött lippai rác vitézek utódai voltak.

Az 1650-es években a jenei végváriak váltakozó szerencsével hadakoztak a gyulai törökökkel, s gyakran a sarkadi és szalontai hajdúkkal egyesülve vezettek portyákat a török ellen. 1658 júniusában pl. 1200–1300 magyar vitéz gyűlt egybe. Újlaky László kapitány parancsára a Diószegi Kristóf lovas hadnagy vezette jenei vitézek és a Thúry Mihály Zaránd vármegyei alispán parancsnoksága alatt levő nemesség a sarkadi és szalontai hajdúkkal karöltve indultak el a Gyuláról kijött törökök ellen. Bár a magyarok által vetett les nem a legjobban sikerült, s a martaléokra ráakadt törökök még időben visszafordultak, a magyarok június 21. hajnalán még így is el tudták fogni a gyulai Haszán agát és Memhet agát, a kutasi és lökösházi földesurat.

Borosjenő vára a 17. század közepén (Soós Elemér rajza a Magyar Néplapban 1856. dec. 5-én megjelent ábrázolás nyomán)

A külső vár egyetlen megmaradt bástyája (Fotó: Szabó Tibor)

Távlati kép a stockholmi Királyi Hadilevéltárban őrzött „Borosinoe” feliratú, 16. század végéről származó felmérés alapján (König Frigyes rajza)

A belső udvarra néző romos folyosó napjainkban (Fotó: Karczag Ákos)

Az északnyugati ágyútorony (Fotó: Szabó Tibor)

Borosjenő őrsége nem vett részt a fejedelem lengyelországi hadjáratában, a török fenyegetés árnyékában levő Hunyad, Zaránd és Szörény vármegyék ugyanis felmentést kaptak a hadra keltől. 1658 januárjában viszont Rákóczi György éppen Jenő fenyegetettségének hírére rendelte el a vármegyék és a székely székek fegyveres erejének összeírását. Augusztusban Köprülü Mehmed nagyvezír már személyesen vonult Jenő alá. Miközben Újlaky László kapitány betegen feküdt, a civil lakossággal a várvédő katonaság „java, színe” is elhagyta a várat, s végül Szalárdi János leírása szerint a várhoz tartozó gyalogsággal együtt alig 350 fegyveres maradt. Végül a védők követséget menesztettek a nagyvezír táborába, és szeptember 2-án szabad elvonulás mellett feladták a várat. A fejedelem Nagyváradon törvényt láttatott Újlaky kapitány, Diószegi Kristóf lovas hadnagy, valamint a feladásban részt vett német óbester felett, majd a piacon mindhármuknak fejét vétette. Egyedül a nagyvezír táborába küldött követ, Thúry Mihály alispán menekült meg a halálos ítélettől.

A török rögtön berendezkedett, és a vár kedvező fekvését látva a temesvári beglerbég hamarosan ide tette át a tartományi székhelyét, amit egyes források már 1660-ban is jenői vilajetként említenek. Harmincöt esztendőnek kellett ismét elteltie, hogy a térség végleg felszabadulhasson a török uralom alól.

Buda, majd Eger visszafoglalását követően térségünkben is egyre közelebb került a felszabadulás lehetősége. 1688 elején gr. Magni Benedetto ezredes vezette 400 német és 300 magyar huszár csapott Jenő városára, s miután sikerrel kicsalták a török helyőrséget, vereséget mértek rájuk. 118 török katona maradt holtan a csatatéren, illetve fulladt a Körösbe, és 183 sebesülten tért vissza a várba. A vár alparancsnoka is a keresztények fogságába esett. 1692 januárjában Auersperg tábornok Kiss Balázs ezredes rác és magyar katonaságával megrohanta, kifosztotta és felgyújtotta a várost. A törökök a még épen maradt falvakból igyekeztek pótolni az élelmet, igaz, Temesvárról is megpróbáltak utánpótlást szállítani. A Haditanács még a tavasszal döntött a két vár megtámadásáról. Gr. Donatus Heisler tábornok 6000 német és magyar katonával indult Jenő és Gyula elfoglalására. Bár az első rohamnál mintegy 100 embert veszítettek, a második előtt a törökök megadták magukat, és május 29-én 800 emberrel elvonultak Temesvár felé, miközben tekintélyes mennyiségű fegyverzet, többek között 38 ágyú és öt egyéb löveg, 200 mázsa lőpor, 200 török íj (!) stb. jutott a győztesek kezére. Érdekességgént jegyezzük meg, hogy Thököly egyik gyalogoshadnagya, Kis Miska egy kisebb csapat élén végig bent volt a várban, és a kuruc tiszt „jó magaviselése és az ellenség ellen való emberkedése felül” maga a jeni pasa írt a fejedelemnek. A vár feladását követően a

kicsiny hajdúcsapat is elvonult a török helyőrséggel, és két hét múlva már személyesen számoltatt be urának a történetekről.

A Rákóczi-szabadságharc kitörésével ismét megnőtt Jenő hadászati jelentősége. A vár az itt állomásozó rác katonaság révén már évekkel korábban a Maros-menti határőrvidék része lett, mint annak legkeletibb állomása Gyulával és az ugyancsak Zaránd vármegyében levő Világosvárral (Şiria). A rác határőrök mellé császári katonaság került a várba. A Körös-Berettyó vonala felett található magyar települések elleni rác támadások rendszerint Jenőről indultak ki. 1704 telén a térségben tartózkodó Károlyi Sándor kapott parancsot a vár bevételére, mivel azonban nem rendelkezett az ostromhoz elengedhetetlen felszereléssel – ágyúk, bombák, stb. –, mindössze „pisztollyal” tett próbát. Az év utolsó napjaiban a Jenő alá csapó kurucok szép győzelmet arattak a rácokon, és többek között 200 marhájukat nyerték el. A későbbiek során leginkább a sarkadi hajdúk intéztek támadásokat a jeneiek ellen, 1707 szeptemberében például két ízben is megszorították az itteni labancokat, másodjára 400 vonóökröt is sikerült elhajtaniuk, de a túlerőben levő jeneieknek végül sikerült visszaszerezniük a zsákmányt. A válasz nem késett soká: alig egy évre rá „Jenő várossát az sarkadiak [ti. a sarkadi kurucok] megh vevén, feles ráczot vagdaltanak s jól nyertének.” 1708 kora nyarán a szerb származású Rácz Draguly kuruc lovasezredes és Ribiczei László Zaránd vármegyei alispán román gyalogsága a csucsi passzusnál egy egész jenei német századot elfogott. Ezek a győzelmek azonban nem tudták befolyásolni a térség hadi helyzetét: Jenő az egész kuruc függetlenségi harc alatt császári kézen maradt, földrajzi helyzeténél fogva az itteni helyőrség végig irányítása alatt tudta tartani a térséget, biztosítva a császári hadsereg zavartalan útját Erdély felé.

1711 után a vár katonai szerepe szinte teljesen megszűnt. 1720-ban már csak alig 120 katona alkotta a várőrséget, zömük Borosjenőben, valamint a közeli falvakban, Gurbán, Sikulán és Kandrátón élt. A helyőrség zömét ekkor már főleg románok, és kisebb részben magyarok tették ki, s a tisztikaron kívül csak néhány kétségtelen szerb nevet találunk. 1735 tavaszán a Szegedinác Péró pécskai kapitány nevében kitört felkelés idején a jenői rác helyőrség is felvonult az új „kurucok” ellen, és a május 9-i véres erdőhegyi ütközetben Milics nevű kapitányuk is elesett. Őt később Borosjenőn temették el. 1744-ben a várost is Arad vármegyéhez csatolták, két évre rá pedig a várat végleg kivették a határőrvidékből. Az itt állomásozó szerb katonák a hadiszerekkel együtt Aradra mentek át, a román és magyar katonaelemek pedig a környékbeli uradalmak hajdúivá szegődtek el. ♡

A belső vár képe a 20. század elején

Gr. Donatus Heisler császári tábornoknak, Borosjenő felszabadítójának arcképe egykorú rézmetszeten

A belső vár látképe a külső vár csekély falmaradványával (Fotó: Bagyinszki Zoltán)

